

Još jednom o Kastrilu na premanturskom rtu Kamenjak (Medulin)

Another Look at Kastril on the Premantura Cape of Kamenjak (Medulin)

Pregledni članak
Antička arheologija

Review
Roman archaeology

UDK/UDC 902.2(497.5–37 Premantura)
Primljeno/Received: 02. 02. 2007.
Prihvaćeno/Accepted: 10. 09. 2007.

ROBERT MATIJAŠIĆ
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Preradovićeve 1/1
HR – 52100 Pula
robert.matijasic@unipu.hr

Položaj Kastrila na premanturskom rtu Kamenjak, najjužnijem rtu Istre, lijep je primjer zanimljivog položaja zbog nadzora nad širokim okolnim područjem. Nikakva arheološka istraživanja na tom lokalitetu nisu dosad poduzimana, a može se očekivati svojevrsni kontinuitet korištenja te točke, od gradinskog naselja, preko antičke i kasnoantičke osmatračnice, te možda do ranobizantskog kastruma, utvrde za nadzor plovidbe kakvih je duž istočne jadranske obale poznato mnogo. U literaturi se spominje od kraja 19. stoljeća, no dosad nije privukao veću pažnju aktivnih istraživača.

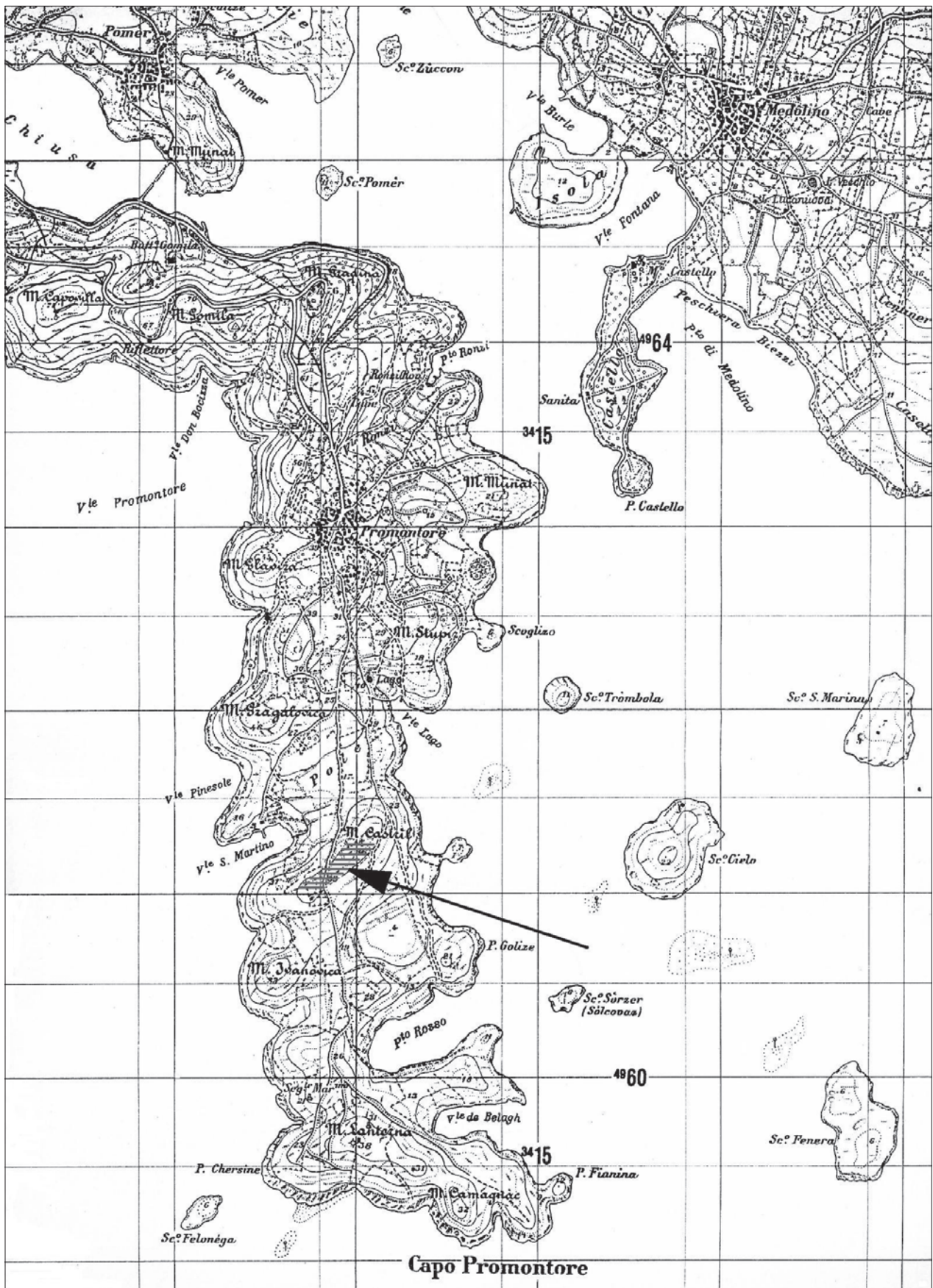
Ključne riječi: Istra, prapovijest, rimsko doba, Bizant, plovidba

The position of Kastril on the Premantura Cape of Kamenjak, the southernmost cape of Istria, is a nice example of an interesting position due to its control over a large surrounding territory. No archaeological excavations of any kind have been carried out on the site, but we may expect a certain continuity of use of that point, from a hillfort settlement, through an observation post from classical and late antiquity, perhaps to an early Byzantine castrum, a fortification for purposes of controlling navigation, similar to the many known along the eastern Adriatic coast. It is mentioned in the literature since the end of the 19th century, but it failed to attract any greater attention of active researchers.

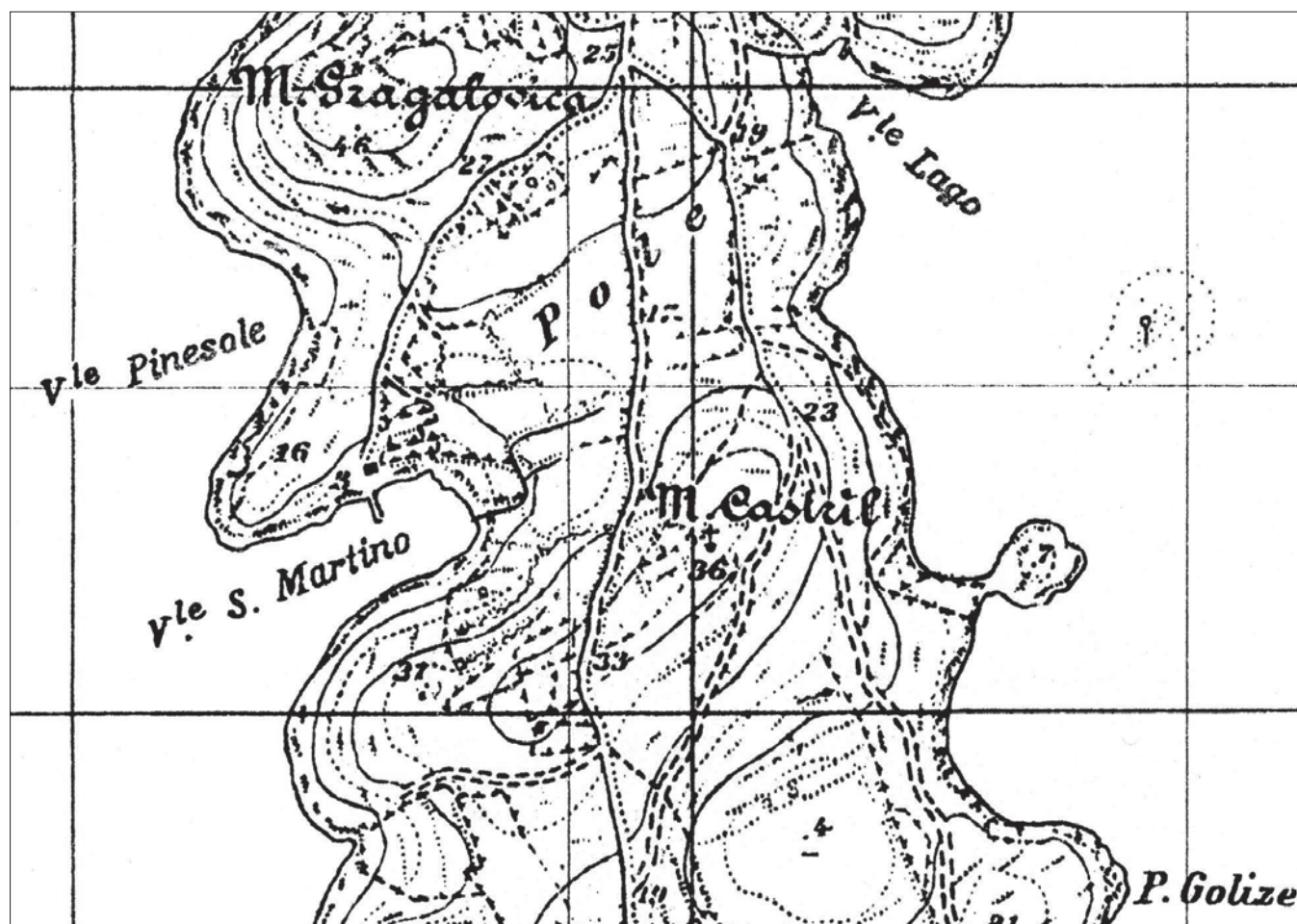
Key words: Istria, prehistory, the Roman period, Byzant, navigation

Ljeti godine 1989., tijekom pregleda terena rta Kamenjak kraj Premanture, danas u općini Medulin, u znanstvenu je arheološku literaturu, topografiju tog najjužnijeg dijela Istre, unesen lokalitet Kastril (Matijašić 1990, 50-51), koji se kako površinskim nalazima (ulomci keramike kasnoantičke datacije) i zapažanjima (tragovi pravilnih struktura gromača, velikim dijelom obraslih niskom makijom i visokom travom), te po toponimu (Kastril < *Kaštelir < *Castellier, moguće od *Castellum/*Castrum) pokazao zanimljivim za šire promišljanje topografske situacija u prošlosti. Kako se dr. sc. Željko Tomičić intenzivno bavio i problemom sustava kasnoantičkih utvrda/naselja duž istočne jadranske obale, a posebno na Kvarneru (usp. potpuni popis njegovih objavljenih radova u ovom svesku), te je među prvima uvrstio premanturski Kastril u taj sustav, sa zadovoljstvom se ovim prilogom pridružujem obilježavanju njegove obljetnice, tako i nastavlajući njegov rad.

In the summer of 1989, during the field survey of Cape Kamenjak near Premantura, presently within the Medulin municipality, the site of Kastril entered the scholarly archaeological literature – the topography of this southernmost part of Istria (Matijašić 1990, 50-51). Because of the surface finds (pottery fragments from late antiquity) and observations (traces of regular structures of dry stone walls, to a large degree covered in underbrush and high grass), as well as its toponym (Kastril < *Kaštelir < *Castellier, possibly from *Castellum/*Castrum), the site proved interesting for a wider consideration of the topographic situation in the past. As Dr. Željko Tomičić intensively dealt with the issue of the system of fortifications/settlements from late antiquity along the eastern Adriatic coast, in the Kvarner Gulf in particular (comp. the comprehensive list of his published works in this volume), and was among the first to include the Premantura Kastril in that system, it is with pleasure that I join the ranks of those marking his anniversary, continuing in this way his work as well.

Sl. 1 Isječak talijanske vojne karte 1:25000 s označenim položajem Kastrila
Fig. 1 A segment of the Italian military map at 1:25000 scale with marked position of Kastril

Sl. 2 Isječak talijanske vojne karte 1:25000, Kastril
 Fig. 2 A segment of the Italian military map at 1:25000 scale, Kastril

Položaj, koji se naziva Kastril, nalazi se na blagom uzvišenju na sredini rta Kamenjak, što se od naselja Premanture poput istaknutog i izduženog grebena prostire prema jugu i morskoj pučini. Rt Kamenjak dug je oko 5 km, širok oko 1 km, iako su njegov sjeverni dio i najjužnji predio nešto širi (oko 1,6 km u smjeru istok-zapad). Vapnenačke je građe, blago valovit s nizom uzvišenja (od sjevera prema jugu): Gradina (kota 76), uzvisina kod današnjeg premanturskog groblja (kota 56), Glavica (kota 44), Čukovica (kota 50), Grakalovac (kota 46), Kastril – Križ (kota 37), Ivaniševica (kota 30), Lanterna (kota 40). Na tom je prostoru samo nekoliko manjih plodnih površina, u zavalama između brežuljaka, a najveća od njih je Polje, između Grakalovca i Kastrila/Križa. Dio prostora pokriven je sredozemnom makijom (naročito zapadni dijelovi Kamenjaka), dio šumama primorskog bora, a najveći dio pokrivaju travnjaci, tako da je – za razliku od drugih dijelova istarskog priobalja koji nije urbaniziran, a neprohodan je zbog guste makije – cijelo područje Kastrila i okolice prilično pregledno. Sve obale rta Kamenjak izbrazdane su raznolikim uvalama, koje pružaju dobro privremeno zaklonište u svim vremenskim

The position, called Kastril, lies on a gentle elevation in the centre of Cape Kamenjak, stretching from the village of Premantura in the shape of a prominent and elongated ridge towards the south and the open sea. Cape Kamenjak is around 5 km long, around 1 km wide, although its northern and southernmost parts are somewhat wider (around 1,6 km in the east-west direction). Formed of limestone, the cape gently undulates with a number of elevations (from the north towards the south): Gradina (point 76), the elevation near the present Premantura cemetery (point 56), Glavica (point 44), Čukovica (point 50), Grakalovac (point 46), Kastril – Križ (point 37), Ivaniševica (point 30), Lanterna (point 40). There are but a few smaller fertile surfaces in that area, in the valleys between the hills, and the largest of them is Polje, between Grakalovac and Kastril/Križ. A part of the territory is covered with Mediterranean underbrush (particularly the western parts of Kamenjak), a part with maritime pine forest, while the largest part is covered by meadows, so that – unlike the other unurbanised parts of the Istrian seaboard, which are impassable due to dense underbrush – the entire area of Kastril with its surroundings is fairly accessible. All the coasts of Cape Kamenjak are indented with diverse bays offering favourable temporary shelter in all atmospheric conditions of navigation. The

uvjetima plovidbe. Na istočnoj obali najpogodnija su sidrišta u uvali Debeljak i Portić, a na zapadnoj uvala Polje (Sv. Martin).

Toponim Kastrila nalazimo samo na tal. spec. karti 1:25.000, koja je rađena na temelju iste takve austrijske vojne karte (i toponimijski podaci su isti), a nije označen na jugoslavenskoj vojnoj karti 1:50.000, ni na najnovijoj karti Državne geodetske uprave RH 1:25.000. Nema ga niti na turističkoj shematskoj karti Kamenjaka (izdanje Grafo Amadeus, Zagreb), na kojoj su inače navedeni brojni toponimi i svi glavni putovi na rtu, iako nema izohipsa, dakle oznake reljefa. Na ovoj posljednjoj označen je toponim Križ, na istom mjestu na kojemu je na talijanskoj karti toponim Castril. Na tom se mjestu i nalazi neveliki zavjetni betonski križ bez ukrasa i natpisa, no bit će da nije stariji od početaka 20. stoljeća. Iako nema znatnijih vidljivih ostataka, prve vojne instalacije, promatračnice i sl. postavila je austro-ugarska vojska krajem 19. stoljeća, a kontinuitet barem povremenog vojnog korištenja dijelova rta Kamenjak nije prekinut do današnjih dana. Mještani Premanture za taj položaj i danas rabe, ili barem poznaju, toponim Kastril.

Najstariji arheološki topografski podatci o Kastrilu koncentrirani su na prijelaz 19. u 20. stoljeće, kada je nekoliko znanstvenika skupljalo podatke o raznim vidovima istarske povijesne i arheološke topografije. Što se objavljenih podataka u arheološkoj literaturi tiče, prvi koji je zabilježio Kastril u arheološkoj literaturi bio je Carlo Marchesetti u sklopu svoje velike monografije o prapovijesnim gradinama u Istri, objavljene 1903. god. Prikupio je podatke o velikom broju gradina, no to su obično šturi podatci o pojedinom gradinskom naselju. Tako za Kastril kaže: "Infine è da notare il M. Castril (36 m.) a mezzogiorno di Promontore, nelle cui vicinanze sopra un altro colle sorgono i resti di un grande castro romano" (Marchesetti 1903, 104). Bernardo Schiavuzzi objavio je 1908. studiju o arheološko-povijesnoj topografiji puljštine, pa s nekoliko rečenica spominje i Kastril: "Nella località detta Monte Castril vi fu un grande castelliere ad una cinta, ma difeso verso settentrione da un forte rialzo di terreno. A ponente d'esso sulle spiagge elevate dell'insenatura marina detta Valle S. Martino fu già un edificio romano ora scomparso, ma del quale fanno fede i molti frammenti di laterizi. Era abitato anche nei tempi posteriori e vi sorgeva più tardi una chiesa dedicata a S. Martino, che gli Uscocchi distrussero..." (Schiavuzzi 1908, 163). Jedini koji u to isto doba nije zabilježio ništa o Kastrilu u svojim putnim bilješkama bio je Alberto Puschi, čije je podatke objavio Bernardo Benussi nekoliko desetljeća kasnije (Benussi 1928, 49-50). No objavljeni tekst ima karakter radnog materijala, a ne monografije, te je autoru služio isključivo kao podsjetnik.

Kad smo sredinom 1980-ih godina skupljali po-

most favourable anchorages on the eastern coast are situated in the bays of Debeljak and Portić, and on the western coast the Polje Bay (St. Martin).

The toponym of Kastril is found only on an Italian special map at 1:25000 scale, based on an identical Austrian military map (the toponymic data are likewise identical), and it is absent from a Yugoslav military map at 1:50000 scale, as well as from the latest map issued by the State Geodetic Directorate of the Republic of Croatia at 1:25000 scale. It is also absent from a schematic tourist map of Kamenjak (published by Grafo Amadeus, Zagreb), which otherwise contains numerous toponyms and all the main paths on the cape, even though there are no contour lines, i.e. indication of relief. On this last map, the toponym Križ is marked on the same spot where the Italian map shows the toponym Castril. There is indeed on that spot a small votive concrete cross with no decoration or inscription, but it does not appear to be older than the beginning of the 20th century. For all the lack of any substantial visible remains, the first military installations, observation posts etc. were put up by the Austro-Hungarian military towards the end of the 19th century and the continuity of at least occasional use for military purposes of parts of Cape Kamenjak has not been disrupted to this day. For that position the inhabitants of Premantura still use the toponym Kastril, or are at least familiar with it.

The earliest archaeological topographic data on Kastril are concentrated in the transition from the 19th to the 20th century, when several scholars collected data on various aspects of Istrian historical and archaeological topography. As regards the published data in the archaeological literature, the first to register Kastril in the archaeological literature was Carlo Marchesetti, in large monograph about the prehistoric hillforts in Istria, published in 1903. He collected information about a large number of hillforts, but this is generally meagre information on individual hillfort settlements. Thus for Kastril he says: "Infine è da notare il M. Castril (36 m.) a mezzogiorno di Promontore, nelle cui vicinanze sopra un altro colle sorgono i resti di un grande castro romano" (Marchesetti 1903, 104). In 1908 Bernardo Schiavuzzi published a study about the archaeological-historical topography of the Pula region, in which he dedicated several sentences to Kastril: "Nella località detta Monte Castril vi fu un grande castelliere ad una cinta, ma difeso verso settentrione da un forte rialzo di terreno. A ponente d'esso sulle spiagge elevate dell'insenatura marina detta Valle S. Martino fu già un edificio romano ora scomparso, ma del quale fanno fede i molti frammenti di laterizi. Era abitato anche nei tempi posteriori e vi sorgeva più tardi una chiesa dedicata a S. Martino, che gli Uscocchi distrussero..." (Schiavuzzi 1908, 163). The only one to omit Kastril completely from his itinerary notes was Alberto Puschi, whose records were published by Bernardo Benussi several decades later (Benussi 1928, 49-50). However, the published text has the character of working material, not a monograph, and was used by the author only as a

datke o naseljenosti agera antičkih kolonije Pola i Parentium, nismo zapazili podudarnost Schiavuzzijevih podataka o antičkim nalazima na području Svetog Martina i toponima Kastril, jer su s njim C. Marchesetti i B. Schiavuzzi povezivali samo prapovijesnu gradinu. Tako smo ustvrdili da je "povišeni teren južno od uvale Svetog Martina, koji se uzdiže do kote 31 i 33, ispresijecan ogradnim zidovima između obrađenih parcela, u kojima ima dosta površinskih nalaza keramike. Čitavo područje prekriveno je gromačama koje skrivaju ostatke većeg objekta. Uz jednu kamenu ogradu u grmlju je zapažen ulomak glatkog stuba" (Matijašić 1988, 33). Ovaj posljednji podatak je iz arhive o putovanjima, reambulacijama i intervencijama Arheološkog muzeja Istre (izvještaj br. 469, od 26. srpnja 1967., Štefana Mlakara).

Kako smo naveli na početku ovog teksta, teren smo (ponovo) pregledali ljeti 1989. god., nakon dojava da je u uvali Škokovica, na istočnoj obali rta Kamenjaka primijećen antički zid (Matijašić 1990, 51). To je bio neposredni povod našem obilasku, i u uvali smo zabilježili dva zida, svaki dužine oko 80 m, koji se spajaju pod pravim kutom, i zajedno zatvaraju veliki prostor, te vjerojatno predstavljaju ostatak ogradnog zida. Površinskih nalaza na tom području nije bilo, ali u sjevernijoj uvali Školjić bilo je mnogo više antičke keramike, a tada je bio pronađen i jedan kasnoantički brončani novac iz 4. stoljeća.

Istom smo prigodom na izduženoj uzvisini, koja je na kartama označena kao Kastril, odnosno Križ (istočni dio uzvisine, kod križa, je 37 m nadmorske visine, dok je istočni dio na 33 m) primijetili smo više novijih iskopanih rupa u kojima smo prepoznali zid širine oko 1 m, a skupili smo i nekoliko vrlo sitnih ulomaka keramike, te na takvim terenima uobičajenih ulomaka krovnih opeka (tegulae). Višekratnim pregledom lokaliteta tijekom 1990-ih i do danas više nikada nismo zapazili slične iskope, a u suhozidnim ogradama uvijek se vidi nešto tegula, pa čak i pokoji mali ulomak amfora, koje je nemoguće točnije tipološki odrediti.

Arheološki materijal sam po sebi nije dovoljno indikativan za cjelovite i sigurne zaključke. Tegule svakako jamče postojanje antičke/kasnoantičke arhitekture, a površinski skupljeni ulomci keramike nisu dosad bili dovoljno reprezentativni uzorak za pravu analizu. Međutim, položaj lokaliteta na zaravnjenom brežuljku s prekrasnim pogledom na morsku pučinu uokolo, svakako govori o mogućem gradinskom karakteru, ali i o kasnoantičkom/ranosrednjovjekovnom utvrđenom položaju koji je bio idealan za motrenje prometa na moru, jer se s jedne strane vidi jugoistočna obala Istre od Raškog zaljeva do rta Marlera, s ulazom u Medulinski zaljev, a na drugoj cijeli morski prostor do obala Cresa, Lošinja, Suska i Unija. To je došlo do izražaja već u prapovijesno doba, kad su i Histri, jednako kao i susjedni Liburni s toga prostora nadzirali pomorski

reminder.

When in the mid-1980s we were collecting data on the population density of the agri of the ancient colonies of Pola and Parentium, we did not notice the correspondence between the Schiavuzzi's records about ancient finds in the Sveti Martin region and the toponym of Kastril, because C. Marchesetti and B. Schiavuzzi associated it only with the prehistoric hillfort. We thus stated that "the elevated terrain south of the Sveti Martin Bay, rising to points 31 and 33, is criss-crossed by fence walls between the cultivated plots, which contain quite a few surface finds of pottery. The entire area is covered with dry stone walls covering the remains of a larger structure. A fragment of a smooth pillar was noticed in the bushes adjacent to a fence wall" (Matijašić 1988, 33). The latter information is quoted from the archives on journeys, field walking and interventions of the Archaeological Museum of Istria (Report No. 469, of July 26th 1967, by Štefan Mlakar).

As we stated at the beginning of this text, we surveyed the terrain (once again) in the summer of 1989, following a report that an ancient wall was spotted in the Škokovica bay, on the eastern coast of Cape Kamenjak (Matijašić 1990, 51). This was the immediate cause of our visit, in which we registered two walls in the bay, each around 80 m long, joining at a right angle. Together they encompass a large area, and probably represent the remainder of a fence wall. There were no surface finds in that area, but the Školjić Bay, lying more to the north, yielded much more finds of ancient pottery, and this was also when we came across a 4th century bronze coin from late antiquity.

On the same occasion, we noticed on the elongated elevation marked on the maps as Kastril or Križ (the eastern part of the elevation, at the cross, lies at 37 metres above sea level, while the western part lies at 33 m), several recently dug holes in which we recognized a wall around 1 m wide. We also collected several tiny pottery sherds as well as fragments of roof tiles (tegulae), a regular find on such terrain. Repeated surveys of the site during the 1990s and up to the present day have not led to any new discoveries of similar digs, and in the dry-wall fences one can always spot finds of tegulae, sometimes even a small fragment or two of amphorae, impossible to determine typologically with any precision.

The archaeological material in itself is not sufficiently indicative for any comprehensive and reliable conclusions. The tegulae certainly vouch for the existence of architecture from antiquity or late antiquity, while the surface finds of pottery sherds have so far not been a sufficiently representative sample for a proper analysis. However, the position of the site on a flattened hill with a magnificent view of the open sea all around certainly speaks of a possible hillfort character but also of a late antiquity/early medieval fortified site ideal for observing the traffic at sea, considering that on one side one can see the southeastern coast of Istria from Raša Bay to Cape Marlera, with the entrance to the Medulin Bay, while on the other one has a view of the entire sea zone to the coasts of the islands of Cres, Lošinj,

Sl. 3 Zračna fotografija Kamenjaka, prema jugu (snimio D. Marušić Čiči)

Fig. 3 Aerial photograph of Kamenjak, looking south (photographed by D. Marušić Čiči)

promet (Zaninović 1994, 180). Granica vidljivosti prema zapadu je horizont iza kojega je sjevernotalijanska i apeninska obala. Rtu Kamenjak najbliža točka na drugoj je obali sama delta rijeke Pâd, iza horizonta, gotovo u pravcu zapada. No isto tako valja napomenuti da su od rta Kamenjak gotovo jednako udaljene sve najvažnije sjevernoitalske luke: Venecija, Ravenna, Rimini, Pesaro i Ancona, pa je najjužnija istarska točka važna u plovidbi na cijelom sjevernom Jadranu.

O pojedinim kasnoantičkim/bizantskim utvrdama, odnosno građevinama s elementima vojničke funk-

Susak and Unije. This came to the fore already during prehistoric times, when the Istri, much like the neighbouring Liburni from that territory controlled the sea traffic (Zaninović 1994, 180). The limit of visibility to the west is the horizon beyond which lies the coast of northern Italy and the Apennines. The closest point to Cape Kamenjak on the other coast is the very delta of the Po River, beyond the horizon, almost in the direction of the west. However, it should also be mentioned that all the main harbours of northern Italy – Venice, Ravenna, Rimini, Pesaro and Ancona – lie at an almost equal distance from Cape Kamenjak, so the southernmost point of Istria is important for naviga-

cije, na istaknutim točkama na istočnoj jadranskoj obali i na otocima, već postoji vrlo bogata literatura, a rasprava se već razvila u razmatranje cijelog sustava nadzora. Sve je počelo tekstem akademika Ive Petriciolia o "Toreti" na Kornatu (Petricioli 1970), nastavilo člankom Anđelka Badurine o Palacolu kraj Lošinja (Badurina 1982) i prvom skicom sinteze sustava Zdenka Gunjače (Gunjača 1986). Nakon toga se rasprava rasplamsala, pa se svaka prilika koristila za usavršavanje razmišljanja o tome kako je, kada i zašto osmišljen sustav utvrda na najistaknutijim točkama obale i otoka, naročito vanjskih (Brusić 1988; Tomičić 1989; Domijan 1992; Tomičić 1993; Karač 1998; Tomičić 1998). Pogotovu je tome problemu pridonio Željko Tomičić, istražujući i objavljujući pojedinačne lokalitete, posebno na sjevernom hrvatskom primorju (Tomičić 1989; 1989a; 1989b; 1990; 1990a; 1995; Tomičić, Šiljeg 1998; Tomičić 1999), te povremenim sintezama kojima je zakruživao spoznaje do određenog trenutka (Tomičić 1997). Posljednjih se godina i drugi, mlađi, istraživači, uključuju u rad o toj temi (Šiljeg 2001; Regan 2002).

Dosad objavljeni podatci o kasnoantičkim/ranobizantskim utvrđenim naseljima na obali i otocima pokazuju iznimnu raznolikost, kako veličini, po površini koju zauzimaju, tako i – shodno veličini – i karakteru (Karač 1998, 974). Od vrlo malih utvrda poput Palacola na otoku Male Orjule i Svetog Petra kraj Ilovika (Badurina 1982, 174), s površinom u oba slučaja oko 700-750 m², do Kašteline u Kamporskoj dragi na Rabu i tzv. Kastruma na Brijunu (Mlakar 1975-1976 (1986)) koji imaju nešto više od 1 ha. Površina prosječne utvrde, i tu spadaju one poput Korintije na Krku, Gustijerne na Žirju, te Sv. Jurja na Pagu, površine su oko 0,5 ha. Svima je karakteristični fortificirani karakter, u najvećem broju slučajeva kombinacijom nepristupačnog položaja na brežuljcima i bedema, ili samo bedema. Već je Z. Brusić otvorio pitanje njihova karaktera. Dok se dotad smatralo da su to sve utvrde s vojnom namjenom, tj. s posadom i isključivom obrambenom zadaćom, on je (Brusić 1988, 116) ustvrdio da su "kašteli i kule na jadranskim otocima bili refugiji stanovništva koje je živjelo u okolici tih utvrđenja na raznim gospodarskim imanjima ili u većim naseljima koja nisu imala dovoljno čvrste bedeme". To se zaista može reći za većinu takvih naselja, no ne i za sve. Naročito ne za one koji su manjih dimenzija, a nalaze se na istaknutim točkama duž plovnoga puta, te tako pokazuju da su mogla imati prvenstveno motriteljsku ulogu radi osiguranja plovidbe.

Ostaje otvorenim pitanje karaktera mogućeg takvog kasnoantičkog/ranobizantskog naselja na Kastrilu kraj Premanture. To se bez konkretnih terenskih istraživanja, odnosno iskapanja, neće moći konačno utvrditi. Po veličini ima prosječne gabarite, prema tragovima na površini, moglo bi imati između 0,5 i 1 ha, a to bi se uvrstilo u naselja refugijskog karaktera. No

tion in the entire northern Adriatic.

The literature regarding certain fortifications from late antiquity/the Byzantine period, or structures with elements of a military function on prominent points on the eastern Adriatic coast and islands, is already quite extensive, and the discussion has developed into research of the entire system of control. It all started with the text of academician Ivo Petricioli about the "Toreta" on Kornat (Petricioli 1970), continued with Anđelko Badurina's paper about Palacol near Lošinj (Badurina 1982) and the first sketch of a synthesis of the system by Zdenko Gunjača (Gunjača 1986). After that the discussion intensified, so every occasion was used for refining the reflections on how, when and why the system of fortifications on the most prominent points of the coast and islands, particularly the outer ones, was devised (Brusić 1988; Tomičić 1989; Domijan 1992; Tomičić 1993; Karač 1998; Tomičić 1998). Particularly important contribution to the issue was made by Željko Tomičić, with his research and publications of specific sites, above all in the northern Croatian littoral (Tomičić 1989; 1989a; 1989b; 1990; 1990a; 1995; Tomičić, Šiljeg 1998; Tomičić 1999), and through occasional syntheses in which he summarized the knowledge acquired until that moment (Tomičić 1997). In recent years there have also been other, younger, researchers, who joined in the work on that topic (Šiljeg 2001; Regan 2002).

The data published so far regarding fortified settlements from late antiquity/the early Byzantine era on the coast and islands show exceptional variety, in terms of size, the surface covered, as well as – in proportion to the size – the character (Karač 1998, 974). They range from very small fortifications like Palacol on the Male Orjule island and Sveti Petar near Ilovik (Badurina 1982, 174), with a surface in both cases of around 700-750 m², to Kašteline in the Kampor Bay on Rab and the so-called Kastrum on Brijun (Mlakar 1975-1976 (1986)) covering a little over 1 hectare. The surface of an average fortification – this includes those such as Korintija on Krk, Gustijerna on Žirje and Sv. Juraj on Pag – is around 0,5 ha. A common feature of them all is that they are of a fortified character, in most cases consisting of a combination of an inaccessible position on hills and a rampart, or of a rampart only. Already Z. Brusić raised the question of their character. While the prevalent opinion until then was that all these fortifications had a military use, i.e. with a crew and an exclusively defensive function, he (Brusić 1988, 116) asserted that "the castles and towers on the Adriatic islands were refuges of the populations living in the vicinity of those fortifications in various estates or in larger settlements lacking sufficiently strong ramparts". This can certainly be said for most such settlements, but not for all. Particularly not for the smaller ones, lying at prominent points along the seafaring route, revealing by this that their primary role was probably that of observation posts for the safety of seafaring.

The question of the character of a possible settlement from late antiquity/the early Byzantine era on Kastril near Premantura remains open. Definite conclusions will not

naselje na Kastrilu moglo je istodobno imati i vojnu funkciju jer se nalazi na sjajnom položaju s kojega se nadzire cijeli veliki okolni morski prostor.

be possible without actual investigations in the field, i.e. excavation. Its size reveals average dimensions – judging by the traces on the surface it probably covered between 0,5 and 1 ha, which would place it among the settlements with a refuge function. However, the settlement at Kastril may at the same time have fulfilled a military function, as it lies on an excellent position from which one controls the entire large surrounding sea zone.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY :

- Brusić Z., 1988, Kasnoantička utvrđenja na otocima Rabu i Krku, Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju, IzdanjaHAD 13, Zagreb, 111-119.
- Badurina A., 1982, Bizantska utvrda na otočiću Palacol, Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju, IzdanjaHAD 7, Zagreb, 171-177.
- Benussi B., 1928, Dalle annotazioni di Alberto Puschi per la Carta archeologica dell'Istria, Archeografo Triestino 42, Trieste, 243-282.
- Domijan M., 1992, Ostaci utvrde Sv. Damjana u Barbatu na otoku Rabu, Diadora 14, Zadar, 325-344.
- Gunjača Z., 1986, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, Materijali XXII, Novi Sad, 124-136.
- Karač Z., 1998, The problem of the exploration of 6th and 7th c. urban planning on Croatian soil within the context of general byzantine urban studies, u: *Acta XIIIth congressus internationalis archaeologiae christianae – Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, ur. N. Cambi-E. Marin, Citta del Vaticano, Split : Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Roma – Arheološki muzej Split, II, 959-974.
- Marchesetti C., 1903, *I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*, Trieste (fotostatski ponatis 1981)
- Matijašić R., 1990, Rekognosciranje rta Premantura (Pula), ObavijestiHAD 32/2, Zagreb, 50-52.
- Mrakar Š., 1975-1976 (1986), Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni. "Bizantski Kastrum" (Fortifikationsarchitektur auf Brioni. "Byzantinisches Kastrum"), *Histria* arch 6-7, Pula, 5-49.
- Petricioli I., 1970, "Toreta" na otoku Kornatu, *Adriatica Praehistorica et Antiqua* G. Novak dicata, Zagreb, 717-725.
- Regan K., 2002, Utvrda Sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu, *PrillnstArheolZagreb* 19, Zagreb, 141-148.
- Schiavuzzi B., 1908, Attraverso l'agro colonico di Pola, *Atti e mem* 24, Parenzo, 91-171.
- Tomičić Ž., 1989, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, *Prilozi* 5/6, Zagreb, 29-53.
- Tomičić Ž., 1989a, Mala Krasa na otoku Krku. Sv. Juraj, sakralno-cemeterijalni kompleks, *ArhPregl* 28, Ljubljana, 170-171.
- Tomičić Ž., 1989b, Sveti Juraj iznad grada Paga, ranobizantski kastron, *ObavijestiHAD* 21/1; Zagreb, 28-31.
- Tomičić Ž., 1990, Sv. Juraj iznad Paga. Ranobizantski kastron, *ArhPregl* 29, Ljubljana, 177-179.
- Tomičić Ž., 1990a, Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u Velebitskom podgorju, *VAMZ* 23, Zagreb, 139-162.
- Tomičić Ž., 1993, Tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva na sjevernom hrvatskom primorju, u: *Zbornik Pedagoškog fakulteta Rijeka (posebno izdanje). Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, ur. N. Kudiš-M. Vicelja, Pedagoški fakultet u Rijeci, Rijeka, 91-96.
- Tomičić Ž., 1995, Svetojanj – kasnoantička utvrda kraj Stare Novalje na otoku Pagu, *ARadRaspr* 12, Zagreb, 291-305.
- Tomičić Ž., 1997, Utvrde Justinijanove epohe - prinos proučavanju pejzažne arheologije u Hrvatskoj, *HistriaAntiq* 1, Pula, 97-100.
- Tomičić Ž., 1998, Le traccie della riconquista giustiniana sulla costa dell'Adriatico orientale, u: *Acta XIII. congressus internationalis archaeologiae christianae – Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, ur. N. Cambi-E. Marin, Citta del Vaticano, Split : Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Roma – Arheološki muzej Split, II, 1075-1090.
- Tomičić Ž., 1999, Kasnoantička utvrda na položaju crkvice Sv. Jurja iznad Paga. Prilog istraživanju povijesti grada, u: *Zbornik grada Paga o 550-oj obljetnici grada*, ur. Š. Batović, Matica hrvatska Zadar, Zadar, 1-20.
- Tomičić Ž., Šiljeg B., 1998, Korintija (Corinthia) kraj Baške na Krku, *ObavijestiHAD* 30/2, Zagreb, 23.
- Šiljeg B., 2001, Vojna arhitektura Justinijanovog doba na sjevernom hrvatskom primorju, magistarski rad, Zagreb, Filozofski fakultet
- Zaninović M., 1994, Apsoros, Crexa e Nesactium/Bado' sulla rotta marittima adriatica, *Quaderni di Archeologia Veneta* 10, Venezia, 179-188.